ORTAK MİRAS

Proje Koordinatörü

Osman SUBAŞI

Editör

Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR

Hazırlayanlar

Metin TUNÇTÜRK

Bengisu NAS

Alisher NAZAROV

Bedia Tuğçe BİGEÇ

Sanat Yönetmeni

Cüneyt ERSÖZ

Hazırlık

Popüler All Media Ltd.Şti.

Baskı Yeri ve Tarihi

Ankara-Aralık 2017

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü'nün katkılarıyla hazırlanmıştır.

Sunuş

Medeniyet, insanlığın ortak mirasıdır. Çeşitlilikler ortaklıkların kaynağıdır. Kültür ise yaşamdaki etkileşimlerin bütünüdür. Kültürün özünü oluşturan paylaşım sürecinde yerel veya ulusal çeşitlilikler,zamanla insanlığın ortak mirası haline gelir. Ortak miras ülkeler ve milletler arasındaki hoşgörü, dostluk ve barışın temel kaynağını oluşturur. Bu nedenle UNESCO bir taraftan yerel ve ulusal özgünlükleri korumayı, diğer taraftan da insanlığın ortak kültürel miras belleğini zenginleştirmeyihedefler. Böylece farklı bağlamlarda yaratılan ve yaşatılan özgünlükler insanlığın mirası, dünya da insanlığın ortak yurduhaline getirilmeye çalışılır.

Ortak miras, milletler arasındaki etkileşimleri artırarak yeni çeşitliliklerin ve özgünlüklerin ortaya çıkmasına kaynaklık eder. Çeşitlilikler ve özgünlükler arası etkileşim kültürleri zenginleştirir ve geliştirir. Kültürel ortaklıklarla çeşitliliklerin birbirlerini beslemesiyle insanlığı bir arada tutan dostluk ve barışdili yaratılır.Dünyanın ortak kültürel mirasımilletlerin özgünlükleriyle bezeli insanlık bahçesini temsil eder.

Bu proje kapsamında oluşturan Ortak Miras adlı başvuru eserinin temel amacı,yaşayan kültürel ortak miras temelinde Türkiye'deki ve Türk Dünyasındaki, dolayısıyla da dünyadaki dostluğun, kardeşliğin ve barışın geliştirilmesine, yaygınlaştırılmasına ve pekiştirilmesine katkı yapmaktır.

Ortak miras bir toplumu millete dönüştüren özü meydana getirir. Aynı şekilde Türk Dünyasını oluşturan devlet ve toplukları bir arada tutan da öncelikle ortak tarihi ve kültürel mirastır.Zirve şahsiyetler, temel eserler,ana kahramanlar veköklü geleneklerortak mirası oluşturur.Aynı zamanda ortak miras, nesilden nesile canlı olarak aktarılan bilgi ve deneyimler belleğidir. ÖrneğinDede KorkutHikâyeleri, Nasreddin Hoca fıkraları, atlı-göçebe yaşam tarzı veozan-baksı geleneği ile Türk Dünyasını asırlardır bir arada tutanbilgi ve deneyim belleği aktarılır.

Ortak miras bugünü ve geleceği yaratan bellektir, dolayısıyla bireysel ve toplumsal yaratıcılık faaliyetinintemel kaynağıdır. Ortak miras yeni şahsiyetlerin, eserlerin ve geleneklerin yaratılmasını sağlar. Böylelikle ortak kültürel miras yeni özgünlüklerle zenginleştirilerek geçmişten geleceğe canlı bir şekilde taşınır.Müzik, dans, tiyatro, mutfak, el sanatları gibi kültürü oluşturan gelenekler yeni bağlam ve dinamiklerle geliştirilerek yeni nesillere aktarılır.

Netice itibariyle özgün gelenek çözümlemeleriyle Ortak Miras başlıklı bu eser, Türk insanının asırlar boyunca komşularıyla birlikte dostluk ve barış içinde yaşamasını sağlayan ortak kültürel mirası konusunda farkındalık oluşturmayı ve var olan bağları güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

"Ortak Miras" adlı belgeselden hareketle hazırlanan bu başvuru eserinde Türk Dünyasının "çocuk kültürü ve oyunları, düğün, mutfak ve saklama uygulamaları, beşeri ilişkiler, spor, eğlence, gezinti, kitap ve yazı sanatları, güzel sanatlar, söz sanatları, aşk ve sevgi, renkler, mimari, mevsimler, giyim, halk hekimliği, damga ve motifler, ateş ve ocak, süsleme sanatları, dokuma, merasim, festival, şenlik, müzik" gibi farklı kültürel alanlardaki çeşitliliklerden ortaklıklara dönüşen kültürel mirası ayrıntılı ve özgün bir şekilde çözümlenmektedir.

Bu başvuru eserini,maddî ve manevî destekleriyle bilim dünyasına kazandırıldıkları içinKültür ve Turizm Bakanlığı'nın sayın yöneticilerine ve değerli çalışanlarına minnettarım. Şüphesiz bu eserdeki en büyük emek bölümlerin değerli yazarlarına aittir. Dolayısıyla butemel eserdekiözgünkatkıları için değerli bilim insanları "Prof. Dr. Mustafa Aksoy, Prof. Dr. Mustafa Arslan, Prof. Dr. Fuzuli Bayat, Doç. Dr. Selahattin Bekki, Prof. Dr. Ali Boran, Prof. Dr. Ali Duymaz, Doç. Dr. Gülin Öğüt Eker, Prof. Dr. Metin Ekici, Prof. Dr. Muhtar Kutlu, Prof. Dr. Aysen Soysaldı, Prof. Dr. Fikret Türkmen, Prof. Dr. OlcobayKaratev, Doç. Dr. Pervin Ergun, Doç. Dr. Fatma Koç, Doç.Dr. Emine Koca, Doç. Dr. Hikmet Atik, Doç. Dr. Mustafa Yıldırım, Yard. Doç. Dr. Zehra Kaderli, Dr. Pınar Karataş,Dr. UlanbekAlimov, Dr. Şirin Yılmaz"a içten teşekkürlerimi sunarım.

Ortak Miras adlı bu temel eserin ortaya çıkmasındaki içten ve yetkin yönetimleri için sayın Metin Tunçtürk'e, Bengisu Naz'a, Tuğçe Bigeç'e, Alisher Nazarov'a, Zülfiya Koçak'a gönülden teşekkür ederim. Ayrıca fotoğraf konusunda desteklerini esirgemeyen Türksoy'a da teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Editör

İçindekiler

ORTAK MİRAS

13 Halk Hekimliği

 Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ Ahi Evran Üniversitesi

İnsanın dünyadaki serüveninin başlamasıyla birlikte hastalık ve sağlık kavramlarının ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir. Tıp tarihi uzmanları, ilk tıbbi müdahalenin gözle görülebilir somut yaralanmalar (cerrahi) ve doğum olayları vesilesiyle yapıldığı konusunda birleşmekteler. Gözle görülemeyen iç hastalıkların sebebini anlamakta zorlanan insanoğlu, bu tür rahatsızlıkların sebeplerini kötü/korkunç olarak niteledikleri ruhlara bağlamışlardır (Demir 2016: 19-24).

Kurşun dökme (Türkiye)

Halk hekimliğinde hastalık deyimi, insanın sağlık durumundaki bozuklukların yanı sıra kısırlıktan nazar değmesi gibi insanlardan kaynaklandığı düşünülen kötü etkilerle cin, peri gibi gerçek dışı varlıkların neden oldukları düşünülen her türlü sakatlıkları kapsamaktadır (Boratav 1984: 123). Hastalık kavramının çerçevesini bu şekilde çizen Pertev Naili Boratav, halk hekimliğini de şöyle tanımlar: "Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü." (1984: 122).

Orta Asya'dan Balkanlara kadar oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türklerin halk hekimliği (tıbbi folklor) konusundaki birikimleri, yaşamış oldukları coğrafyalar kadar renkli ve tarihleri kadar da kadimdir. Türkiye Türklüğünün halk hekimliği konusundaki birikimlerinin oluşmasında, Orta Asya'dan getirdikleri temeli binlerce yıllık Türk tıbbına dayanan pratikler ile daha sonra dâhil oldukları değişik din ve kültür çevrelerinden aldıkları unsurların birleşimi vardır. Türklerin batıya göçleri dolayısıyla yaşadıkları coğrafyaların iklim değişiklikleri ve buna bağlı olarak ilaç yapımında kullanılan bitki türlerinin farklılaşıp çeşitlenmesi, Orta Asya Türklüğü ile Anadolu Türklüğü arasında bir takım farklılıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Durum böyle olmakla birlikte birçok sihri ve dini pratiklerde Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasındaki organik bağı canlı olarak görmek mümkündür.

Türklerin değişik devir ve coğrafyalarda hepsi kendine has bir kültür ortamı yaratan yerleşik, yarı göçebe, göçebe ve tekrar yerleşik hayat tarzlarını yaşamış olmaları onların geliştirdikleri halk hekimliği uygulamalarını çeşitlendirmiştir. Türklerin modern tıbbın ve buna paralel olarak gelişen eczacılığın hassas ölçülerine ulaşmadan önce "el terazi göz mizan" diyerek ürettikleri ilaçlarla dinsel ve sihirsel tedavi şekillerini üç başlık altında tasnif etmek mümkündür:

1. Telkin (Irvasa) Tedavileri

a) Sihirsel

b) Dinsel

2. Mekanik (Parpılama) Tedaviler (dağlama, çizme, kırık-çıkık, kesme, vurma)

a) Sihirsel

b) Dinsel

3. İlaçla Tedaviler

a) Bitkisel ilaçlar

b) Hayvansal ilaçlar

c)Madensel ilaçlar

d) Şifalı sular

e) Kombine ilaçlar (Şar 1992:241-248)

1. Telkin (Irvasa) Tedavileri

Telkin yoluyla yapılan tedavilerde, hastanın vücuduna dokunma, ona bir ilaç verme söz konusu değildir. Bu tür tedavilerde, kutsal kabul edilen belli mekânların (türbe, tekke, yatır, ziyaret yerleri vb.) ziyaret edilmesi ve oralarda hastaya yapılan psikolojik telkinler kullanılır (Şar 2008: 1163-1178). Türbeler, tekkeler, yatırlar, değişik ziyaret yerleri (bir ağaç, bir kuyu, özellikli bir taş, vs.) geçmişten günümüze belli hastalıkların sağaltıldığı kutsal mekânlar olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Ziyaret edilen bu yerlerde dualar edilmekte, adaklar adanmakta, bazılarına para atılmakta, bazılarına ise bez bağlanmak suretiyle umulan faydanın elde edileceğine inanılmaktadır. Adı ne olursa olsun bir faydası umularak ziyaret edilen ve mutlaka kutsallığı bir şekilde vurgulanan mekânlara Doğu Türkistan'dan Balkanlara uzanan Türk kültür coğrafyasının her bölgesinde rastlanılmaktadır.

Çocukları olmayan Kırgız-Kazaklar Hoca Ahmet Yesevî türbesinde bulunan büyük kazanın yanında Hoca'nın ruhuna kurban keserken (Köprülü 1976: 86); aynı amaç için Türkmenistan'ın Kızılavrat şehrinin Köymet Dağı eteğinde bulunan kadın ermişlerden Parav Bibi'nin türbesi ziyaret edilmektedir (Özkan 1995: 465-475). Anadolu'ya baktığımızda çocuk olması için adanan kurbanın Ankara'da Hüseyin Gazi (Tanyu 1967: 90); Aksaray'da Bekâr Sultan (Peker 2015: 261); Manisa'da Şeyh Osman Dede (Pehlivan 2012: 128); Sivas'ta ise Ahmet Turan Gazi (Kaya 2012: 155) türbesinde sunulduğu görülmektedir. Tabiidir ki Türk dünyası ve Anadolu'daki türbeler mukayese için verdiğimiz örneklerle sınırlı değildir. Adları geçen araştırmacıların çalışmalarına bakıldığında Türkiye'nin nüfusu en kalabalık kenti İstanbul başta olmak üzere en ücra köşedeki mezralara kadar Anadolu'nun her tarafı insanımızın ihtiyaçlarını karşılamak üzere ziyaret ettiği yatırlar, ziyaretler, evliya türbeleri, kutsal taşlar, ağaçlar vs. ile doludur.

Kısırlık başta olmak üzere pek çok hastalığın tedavisinde başvurulan dini/kutsal mekânların ziyaretçilerinin büyük çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır.

Sihirsel olarak yapılan telkin tedavileri sınırsızdır. Belli bir hastalığı telkin yoluyla tedavi ettiğine inanılan kimselere Anadolu'da "ocaklı" veya "el almış" denir. Türk kültür coğrafyasında Başkurtlarda ocak, "osok" olarak karşımıza çıkar. Çuvaşlar çeşitli hastalıkları tedavi eden kimselere "yumsi" der. Doğu Türkistan'da, "perihan", "duahan" ve "bahşı" olarak adlandırılan halk hekimlerine Özbekler de "bahşı/bakşı" derler. Gagavuzlarda ocaklı kimselere "okuyucu" denirken yaptıkları işe de "okutma" denir. Azerbaycan'da "efsuncu", Bulgaristan Türkleri arasında ise "bakımca" ocaklının karşılığı kullanılan terimlerdir (Kumartaşlıoğlu 2016: 180).

Ocaklı olarak adlandırdığımız kişiler doğrudan halk hekimi unvanını hak eden kimselerdir. Günümüz modern tıbbında olduğu gibi halk hekimliğinde de belli bir branşlaşmanın olduğu görülmektedir. Çünkü bir ocakta en fazla bir veya birkaç hastalık tedavi edilebilmektedir. O yüzden ocak sayısı tedavi edilmesi gereken hastalıklar kadar çoktur, diyebiliyoruz.

Ocaklıların hastalıkları sağaltmada/tedavi etmede kullandıkları yöntemlerin büyük bir çoğunluğu büyülük işlemlere dayanır. Ocaklı, büyünün tutabilmesi için hastalara belirli şeyleri yedirmek, içirmek, vücudun ağrıyan yerine emler sürmek gibi uygulamalar yapabileceği gibi aşağıda anlatılacağı üzere bir nesneyle parpılmak gibi bir takım yardımcı unsurlara da başvurabilir (Karakaş 2015: 320-336).

Ocaklı, erkek de olabilir kadın da olabilir. Geleneksel olgular erkek hastalara erkek ocaklıların, kadın hastalara da kadın ocaklıların bakmasını gerektirir. Bir ocaklı, tedavi etme kudretini (sihri bilgisini) ailesinden kan yoluyla alır. Ocaklık, babadan oğula, anadan kıza aktarılarak bir nesilde onlarca sene devam edebilir. Bazen ocaklı kimseler, hastalık tedavisinde kullandıkları çok özel bilgileri kendileriyle kan bağı olmayan kimselere de aktarabilirler. Bu bilgi aktarımına "el verme"; el verilen kişiye ise "izinli" denir (Şar 1992:241-248).

Sihri birtakım bilgilerle hastalıkları tedavi eden ocaklı kimseleri, köken itibariyle Orta Asya şaman/kamlarına bağlamak olanaklı görünmektedir. Günümüzde de Altay, Tuva ve Hakas Türkleri arasında hastalıkları tedavi eden kamlar bulunmaktadır. Bu kamlardan biri olan Altaylı Nadya Yuguşeva, Türkiye'de katıldığı bir programda nasıl kam olduğu, iyi ve kötü ruhlarla nasıl mücadele edip ne tür tedaviler uyguladığı konusunda bir konferans vermiştir (Yuguşeva 2001: 201-210).

Türklerin batıya göçleri ve Müslüman olmaları Kamlık inancına ait bazı unsurları muhafaza etmelerine engel olmamıştır. Ocaklı kimselerin açık etmedikleri sihri bilgilerinin Kamlık kaynaklı İslamî renge boyanmış bilgiler olduğunu düşünmek durumundayız. 1952-1953 yılları arasında Çin'in Sincan (Doğu Türkistan) Uygur Otonom bölgesinden göçmek zorunda kalıp Niğde-Ulukışla- Altay

Tıva-Rusya

Tütsüleme Altay-Rusya

köyüne yerleştirilen soydaşlarımız arasında ruh ve sinir hastalıklarını sağaltma konusunda uzmanlaşmış olan kişi "bakşı" olarak karşımıza çıkmaktadır. Saniye Bakşı, hastaya musallat olduğu düşünülen kötü ruhları (cinleri) dombıra eşliğinde yaptığı ayinle hükmü altında tuttuğu iyi cinleri vasıtasıyla hastadan uzaklaştırmaktadır (Kaçargitmez vd. 2000: 11-16).

Anadolu Türk halk hekimliğinde öne çıkan ocakları şöyle sıralayabiliriz:

Ağrı ocağı, Alazlama ocağı, Al-Albastı-Albasma ocağı, Arpacık-İtdirseği ocağı, Ateşpare ocağı, Aydaş ocağı, Bakır basma ocağı, Baş ağrısı- Baş sıkma ocağı, Bel fıtığı, Bertik ocağı, Bezeme ocağı, Boğaz düşüğü-Boğaz basması ocağı, Boncuklama ocağı, Boylama ocağı, Bulgur püskürmesi-Bulgurlama ocağı, Cızma ocağı, Çıban ocağı, Çizdirme ocağı, Çocuk tutma ocağı, Çubuk ocağı, Dabaz ocağı, Dağlama ocağı, Dalak kesme ocağı, Damak çekme ocağı, Dapındırma ocağı, Dene ocağı, Dilaltı ocağı, Dilgöz ocağı, Dıngıldak ocağı, Dolama ocağı, Dolluk ocağı, Domuzbaşı ocağı, Efsun ocağı, Ekzema ocağı, Eş ocağı, Fıtık ocağı, Gelincik ocağı, Gideğen ocağı, Göbek Düşmesi ocağı, Göz ağrısı ocağı, Göze boz inme ocağı, Gutnu ocağı, Höşürük ocağı, İncileme ocağı, İncili sırgı ocağı, İnme-Felç ocağı, İrafa ocağı, Isırgı ocağı, İspahi ocağı, Kabakulak ocağı, Kafaşakılama ocağı, Kan aldırma ocağı, Kara bezeme-Kara tutma-Kara yakma ocağı, Karın şişi alma ocağı, Karıncalık-Kumru ocağı, Kemreleme ocağı, Keneci ocağı, Kengi ocağı, Kırbacı ocağı, Kırık çıkık ocağı, Kırklama-Kırk basması ocağı, Kıyık ocağı, Kızılyürük ocağı, Kızılyel ocağı, Korku-Yürek ölçme ocağı, Kösnü-Köstebek ocağı, Kuduz ocağı, Kulak ağrısı ocağı, Kulunç ocağı, Kurbağacık ocağı, Kurdeşen ocağı, Kurşun dökme ocağı, Kurt ağzı bağlama ocağı, Kurt dökme ocağı, Külleme ocağı, Küpleme ocağı, Mantar ocağı, Mekir ocağı, Nazar ocağı, Parpı ocağı, Pöccük çekme ocağı, Romatizma ocağı, Saçkıran ocağı, Sancı ocağı, Sarılık ocağı, Sedef ocağı, Siğil ocağı, Sıkma ocağı, Sıraca ocağı, Sıtma ocağı, Siyahlama ocağı, Siğil ocağı, Söylemez ocağı, Sütçekti ocağı, Şehla düzeltme ocağı, Tatarca ocağı, Tatarkurdu ocağı, Tavukgötü ocağı, Temre-Demre ocağı, Tıbıka ocağı, Toprak ocağı, Tuzlama ocağı, Tuz çevirme ocağı, Uçuk ocağı, Uyuz ocağı, Üçgünlük ocağı, Yakmaca ocağı, Yakmacılık ocağı, Yanma ocağı, Yarımca ocağı, Yaşkurbağacık ocağı, Yel ocağı, Yılancık ocağı, Yüğrük ocağı (Kumartaşlıoğlu 2016: 196).

Bu ocaklar arasında en fonksiyonel olanı nazar ocaklarıdır. Türk dünyasında nazara bağlı olarak ortaya çıktığına inanılan rahatsızlıkların tedavisinde modern tıbbın çare üretemediğini düşünen halk, doğrudan bu hastalığın devasını ocaklı kimselerde aramıştır. Türkiye ve Türk dünyasında nazarla ilgili birçok tedavi yöntemi ve nazardan korunma yolları üretilmiştir.

Halk arasında "kem nazar", "nazara uğrama", "nazar değmesi", "nazara gelme", "nazara tutulma", "göz değmesi", "göze gelme", "kem göze gelme", "nefese dokunma", "nefesi değmiş", "gög (=mavi) göze gelme" "pis göz", olarak adlandırılan nazar, "Belli kimselerde olduğuna inanılan; insanlara, özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eve, mala-mülke hatta cansız nesnelere de zarar veren [verdiğine inanılan] bakışlardan fırlayan çarpıcı ve öldürücü kuvvet" (Örnek 1971: 180) olarak tanımlanmaktadır.

Nazar değmesinin gerçekleşmesi için, gözü keskin birinin muhatabına dikkatle bakması yahut kötü niyetli bir kişinin muhatabı hakkında güzel sözler söylemesi gerekir (Acıpayamlı 1962: 1).

Nazar değen bir çocuksa, uyku uyamaz, fazla esner, gözleri yaşarır, süzülür, sıkıntı içinde kalır, üzerine durgunluk gelir, neticede çarpılır [hatta] ölebilir (Acıpayamlı 1962: 1). Büyükler için ise avuç içlerinin kaşınması, halsizlik, evde huzursuzluk yaşanması ve hastalık, nazar belirtisi olarak kabul edilmektedir (Esirgen 2014: XIX).

İnsanlar kendilerini, çocuklarını ve sahip oldukları her türlü nesneyi nazara karşı koruma altına almak için çok çeşitli nazarlıklar üretmişlerdir. Bunlar koruyucu/tılsımlı nesneler olup muska niteliği taşırlar:

Akik taşı, altın, at kafası, at nalı, boncuk, buğday başağı, civa, çakıl taşı, çitlembik, çocuk pabucu, çörekotu, dağdağan, delikli taş, deniz kabukları, fildişi, geyik boynuzu, göz boncuğu, hurma çekirdeği, iğde dalı, incir, ipe dizilmiş üzerlik, kaplumbağa kabuğu, koç boynuzu, kurban hayvanının gözü, kurban kafası, kurt dişi, kurt tüyü, kuru diken, kuş tırnağı, ladin ağacı dalı, mercan, mercimek, nazar boncuğu, soğan kabuğu, sarımsak, tazı boncuğu, üzerlik, yılan gömleği parçası, yumurta kabuğu, zencefil vs. (Acıpayamlı 1971: 181; Çıblak 2004: 103-125; Esirgen 2014: 86).

Bu nesnelerin taşınabilecek durumda olanlarından çeşitli muskalar yapılarak giysilerin üzerine veya görünmeyen yerlerine dikilir. At kafası, at nalı gibi nesneler ise ev, bahçe, tarla gibi yerleri tehlikelerden korumak için kullanılır.

Halk arasında nazardan korunmak için kullanılan en yaygın ve etkili yöntem "nazar boncuğu/mavi boncuk/göz boncuğu" taşımaktır. Nazar boncuğu, Anadolu'da geleneksel bağlamının dışında süs ve takı olarak çok yaygın kullanılmakta olup Türkiye'nin sembollerinden biri olmuştur (Ekici ve Fedakâr 2014: 40-50).

Nazara bağlı olarak ortaya çıkan hastalıkları sağalmak için birtakım dinsel, büyüsel uygulamalar geliştirilmiştir:

a) Kurşun dökme:

Kurşun dökme, Türk kültür coğrafyasının hemen her köşesinde birbirine benzer şekilde yapılmaktadır:

Nazar değen çocuk [kişi] bir yere oturtulur. Üzerine peştamal örtülür. Başına kalbur tutulur. Kalburun içine bir parça ekmek, Kur'an, ters vaziyette ayna, içi su dolu bir kap konur. Bu sırada bir tavada eritilen kurşun, "Benim elim değil, Fatma anamızın eli" sözleriyle birlikte Besmele çekilerek içinde su bulunan kaba dökülür. Bu işlem üç defa tekrarlanır. Bundan sonra kurşunun su içinde almış olduğu şekle bakılır. Eğer kurşun girintili ve çıkıntılı ise çocuğun [kişinin] tehlikeyi atlatmış olduğu kanısına varılır; [eğer kurşun] düz ve kaypak ise çocuğun [kişinin] durumu ciddi yorumu yapılır.

Bu işlemden sonra kurşun dökülen su, dört yol ağzına dökülür veya çocuğun [kişinin] alnına, yanaklarına, boynuna, avuç içlerine, ayaklarına sürülür. Kalburdaki ekmek ise tastaki kurşunlu suyun içine batırıldıktan sonra veya batırılmadan köpeklere atılır (Acıpayamlı 1962: 6).

b) Tütsüleme:

Türk halk hekimliğinde nazar değen kişileri iyileştirmede kullanılan yöntemlerden biri de tütsülemedir. Türkmenistan, Azerbaycan ve Anadolu sahasında en çok kullanılan tütsü maddesi "üzerlik otu"dur. (Kumartaşlıoğlu 2016: 221) "Nazar otu" olarak da bilinen üzerlik bitkisinin yanı sıra çörek otu, göztaşı, kuru karanfil, kâfur, maydanoz tohumuda tütsü aracı olarak kullanılır (Çıblak 2004: 103-125; Şar 2008: 1163-1178). Tütsü için kullanılan bu maddeler, ateşe yakılarak çıkan dumanın etkisiyle hastanın iyileşeceği ya da nazara uğrayan kişinin nazardan kurtulacağı düşünülür (Kumartaşlıoğlu 2016: 224). Tütsü yapılırken "Elemtere fiş / Kem gözlere şiş / Üzerlik çatlasın / Nazar eden patlasın" şeklinde söz kalıpları kullanılır (Kumartaşlıoğlu 2016: 224-225).

c) Köz söndürme:

Fal bakmanın bir çeşidi olan "köz söndürme"de, nazarı değen kişinin kim olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılır. Uygulama şu şekildedir:

Genişçe bir kap, su ile doldurulur, ocaktan alınan közler, o gün eve gelen ve kendisinden şüphe edilen misafirlerin isimleri tek tek söylenip "Nazar ettiyse batsın" denilerek suya atılır. Her bir misafir için ayrı ayrı suya atılan köz parçalarından hangisi "cızzz" diye ses çıkarır ya da kömür halinde suyun dibine batarsa o kişinin nazar değdirdiğine inanılır. Kaptaki közler, iyice söndükten sonra içindeki sudan hastaya içirilir, bir miktar su da hastanın vücuduna serpilir. (Çıblak 2004: 103-125)

d) Tuz Yakma:

Tuz, Türk dünyasında ve Anadolu'da nazara uğramış ya da hastalanmış kişilerin hastalıklarını göçürmek için yaygın biçimde kullanılır. Azerbaycan'da nazar değen kişinin başında bir çimdik tuz dolaştırılır, nazar değdirebilecek kişilerin isimleri söylenerek tuz ocağa atılır. Bulgaristan'da çok ağlayan çocuğun ağrısı veya bir sıkıntısı olduğu düşünüldüğünden annesi veya akrabalarından biri avucuna tuz koyup üç defa çocuğun çevresinde bu tuzu dolandırır. Daha sonra ise bu tuzu ateşe atar (Kumartaşlıoğlu 2016: 228).

2. Mekanik (Parpılama) Tedaviler (Dağlama, çizme, kırık-çıkık, kesme, vurma)

Hastaların vücutlarını dağlayarak, çizerek, delerek, keserek ya da vücutlarına değnekle vurarak [veya elle veyahut bir nesne ile sıvazlayarak] yapılan sağaltma türüne parpılama denmektedir (Acıpayamlı 1989: 1-8). Halk hekimliğinde yaygın olan tedavi usullerindendir. Parpılama belli hastalıkların tedavisinde telkini/ırvasa tedavinin bir parçası, ona yardımcı olan bir unsur olarak da karşımıza çıkabilir. Bu tedavi usulü de yine belli hasatlıklar konusunda uzmanlaşmış olan ocaklı kimseler tarafından uygulanır.

Dîvânu Lügâti't-Türk'ten beri varlığı bilinen, Esi Türk tıbbının en yaygın tedavi metodu olan dağlama, insan ya da hayvan vücudundaki hastalıklı olan bölgenin ateşte kızdırılmış metal veya ahşap bir nesne (daha çok demir, çuvaldız, maşa, bıçak, tava, bakır kap vb.) ile yakılmasıdır (Çavdar 1989: 83-88; Kumartaşlıoğlu 2016: 226). Türk halk hekimliğinde dağlama yerine "alazlama", "yakma", "göyündürme", "en vurma" kelimeleri de kullanılmaktadır (Çavdar 1989: 83-88).

Altaylı kamların dualarında sıkça geçen "alas" kelimesi, "ateşte temizleme", "tütsü" yoluyla kişiye musallat olan kötü ruhları kovmak amacıyla yapılan bir pratiğe dönüşmüştür. Alazlama, Başkurt ve Kazaklar tarafından da kullanılan bir sağaltma yöntemidir. Burada yağlı bir paçavra tutuşturularak hastanın çevresinde "alas, alas" diye dolaştırılır (İnan 1995: 65; Tanyu 1976: 283-304). Aynı uygulamaya Kırgızlar "Alastoo (=alazlama)"derler. Nevruz/yeni yıl kutlamalarında, yeni yılın esenlik, aydınlık ve bereketli geçmesi için ardıç ağacı dalından yapılan tütsü, hane halkının başları üzerinde, evlerin içinde ve evlerin avlusunda "alas, alas" denilerek dolaştırılır (Yıldız 2004: 302).

Mekanik tedavi usullerinden biri de hastanın rahatsız olan bölgelerinin ocaklının kendi eli veya sahip olduğu kutsal bir nesne (geyik boynuzu, demir parçası, terlik, asa, fes vs.) ile sıvazlamasıdır. Ocaklı, hastayı sıvazlarken kimden el aldıysa ya da ocağın kökeninde kim varsa, "Benim elim değil, ...'nin eli" diyerek o kişinin adını söyler. Ama daha çok ocaklıların piri sayılan "Fatma Ana (Fadime/Eşe/Ayşe/Ayşe Fatma Ana)"nın ismi söylenir: "Benim elim değil, Fatma Ana'mızın eli" (Üçer 1976: 147-156; Kumartaşlıoğlu 2016: 188).

Parpılamada, vücuttaki hastalıklı bölgeyi bıçak, ustura, jilet vb. ile çizerek kan akıtma; balta, bıçak, satır vb. ile keser gibi yapma; yara veya hastalıklı bölgenin üzerini kalem, yanmış odun veya kömür parçası vb. ile çizme gibi uygulamalara da başvurulur (Kumartaşlıoğlu 2012: 201).

a) Parpılama yöntemiyle dalak kesme:

Sivas merkeze bağlı Hanlı köyünden "Cennet Karı" lakaplı ocaklının parpılama yöntemiyle dalak kesmesi: Hasta sırt üstü yatırılıp karnı açılır. Cennet Karı, hastanın karnını bir taraftan tek eliyle ovalamaya başlar. Bu sırada hastanın karnından "Calp! Calp!" diye sesler gelir. Ovalanan bölge iyice yumuşayınca Cennet Karı diğer eliyle hastanın karnına iğne batırır. Cennet Karı'nın üç iğnesi vardır. Bir eliyle ovalamaya devam ederken diğer eliyle de iğne batırmaya devam eder. Bu şekilde dalağa 5-6 iğne batırmış olur. Daha sonra hastanın diğer karın tarafını yine tek eliyle ovalayan Cennet Karı, diğer tarafa da aynı işlemi uygular. İşlem tamamlandıktan sonra hastaya bir hafta süreyle su içmesi yasaklanır. Onun yerine bol bol süt içirilir, bal yedirilir. Hastaya sütle pişirilmiş incir yedirilir. Bazen de çakmaktaşı un haline getirilip bala karıştırılarak hastaya verilir (Pürlü 2002: 755).

b) Telkin (Irvasa) yöntemiyle dalak kesme:

Dalaklı, sırt üstü yere yatırılır. Evvelce temin edilmiş olan bir hayvan dalağı, hastanın karnı üzerine konur. Dalağın da üzerine bir tepsi yerleştirilir. Bu sırada elinde balta tutan bir kadın hastanın bulunduğu odaya girer. İçerde bulunan hastanın yakınları hep bir ağızdan:

-Nerden geliyorsun, ne yapacaksın? diye bağrışırlar.

Ocaklı kadın şu cevabı verir:

-Dalak keseceğim.

İçerde bulunanlar, bu sefer sorarlar:

-Kesebilir misin?

Ocaklı, kesin cevap verir:

-Elbette.

Üzerlik tütsüleme (Türkiye)

Ocaklı sözünü bitirir bitirmez, hastanın karnı üzerinde bulunan tepsiye, elindeki baltasıyla hafif hafif vurmağa başlar. Böylece hastanın dalağı kesilmiş olur (Acıpayamlı 1963: 37-58).

c)Telkin, parpılama ve daha birçok sağaltma yöntemiyle sarılık tedavisi:

Sarılık/sebebi: Aşırı korku, kaygı ve üzüntü.

Sarılık/belirtileri: Kişinin gözünün akı ile elleri ve vücudu sararır, beti benzi sapsarı olur.

Sarılık/ tedavisi: Hastaya sarılı hindi (sarı yazma) giydirilir. Alnından ve kulağından ustura veya kullanılmış jiletle kan alınır. Hastanın sidiği ile çir (kuru kaysı) ıslatılıp habersizce hastaya yedirilir. Sarılık çiri (tartılmadan alınan kuru kaysı) satın alınıp hastaya hoşaf olarak içirilir. Ayakları sarı olan bir tavuk kesilir. Eti pişirilerek hastaya yedirilir. Bu tavuğun sarı renkli olan ayaklarının daha şifalı olduğuna inanıldığından öncelikle ayak etleri yedirilir. Hastaya bol bol bal yedirilir. Karamuk bitkisinin kökü kaynatılarak hastaya aç karna bir bardak içirilir. Söğüt yaprağı kaynatılarak suyu içirilir. Sığır ödünden çıkan ve "hazara" adı verilen taş dövülerek un haline getirilir. Bu un bala katılarak hastaya azar azar yedirilir. Bu karışım hastanın su veya çayına da katılabilir. Hastanın boynuna altın takılır. Hastanın boynuna "sarılık taşı" asılır. Hasta "sarılık pınarı"na götürülür. Hasta "sarılık sabunu" ile yıkanır. Karalar köyündeki "sarılık ocağı"na götürülür. Bu ocakta hasta, alnından ve kulaklarının arkasından kan alınmak suretiyle parpulanır. Hasta Kayadibi bucağındaki "sarılık ocağı"na götürülür. Burada, ocaklı kadın tarafından hastanın iki kaşının arasındaki damar hafifçe çizilerek kanatılır. Hasta Sivas merkez Pulur mahallesindeki "sarılık tekkesi"ne götürülür. Hasta, Kabasakal köyündeki "sarılık kayası"na götürülür.

Bilinen sarılığın dışında bu hastalığın bir de "deve sarılığı" denen çeşidi vardır. Normal sarılığa göre daha tehlikeli olan bu hastalık çok geç iyileşir. Deve sarılığına yakalan kişiye deve eti yedirilir. Temin edilebilirse hastaya deve sütü ve yoğurdu da verilir. Hasta Yassıpınar köyündeki sarılık ocağına götürülür. Hasta burada kan aldırır, ocak evinin ekmeğini yer Yassıpınar'ın suyundan içer (Pürlü 2002: 773-774).

Belli bir coğrafyada yaşayan Sivas İlbeyli Türkmenleri arasında sarılık hastalığının tedavisinde telkin, parpı, yatır ziyareti/dua ve em/ilaç olmak üzere her türlü sağaltım usulüne başvurulduğu görülmektedir. Aslında bu yöntem, diğer hastalıklar için de geçerlidir. Yani ocaklı, bir hastalığı sağaltabilmek için mevcut tüm usulleri deneyebilir.

Ocaklı kimselerin dışında, kırık-çıkıkla uğraşan "sınıkçı", usta çırak usulüyle yetişmiş "sünnetçi", gelenekten yetişmiş

Geleneksel nazar tedavisi (Kırgızistan)

"ebe/yerli ebe" ve "iğneciler" de halk hekimliği bünyesinde bilgisine ve yardımına başvurulan kimselerdir. Ocaklıların olmadığı yer ve zamanlarda ise "izinliler", "hocalar", "büyücüler", "üfürükçüler" ve "okuyucular"devreye girer.

3. İlaçla Tedaviler

Halk hekimliğinde başvurulan tedavi yöntemlerinden biri de ilaçla tedavidir. Halk arasında, "Kocakarı ilaçları", "ev ilaçları", "ara ilacı", "dul karı ilacı" (Üçer 1989:253-266) gibi isimlerde verilen halk ilaçlarının çoğu, uzun tecrübeler sonucunda elde edilmiştir. Halk ilaçları insanımız tarafından rasyonel ve büyü niteliği taşıyan yöntemlerle birlikte kullanılmaktadır.

Halk ilaçları bitkisel, hayvansal ve madensel kaynaklı olup tek tek veya kombine olarak kullanılabilmektedir. Büyük çoğunluğu bitkilerden elde edilen bu ilaçların hazırlanması ve kullanılması gelenek ve göreneklere bağlı olarak ilkel şekillerde sürdürülmektedir. İlkel şartlarda ve şekillerde hazırlanan halk ilaçları arasında en çok infüzyon[1], hap, toz, merhem ve tütsü gibi farmasötik şekiller[2] dikkati çekmektedir. Halk hekimliğinde aynı hammaddeden üretilen ilaçların birden fazla hastalığın tedavisinde kullanıldığı da görülmüştür (Şar 1992: 241-248).

- 1 İnfüzyon: Bitkilerin suyun kaynama noktası altında demlenmesiyle elde edilen ilaç.
- 2 Üretilen ilacın kullanılabilir bir şekle sokması.

a) Bitkisel ilaçlar

İnsanoğlunun tabiatta gördüğü her türlü bitki, şifa kaynağı olarak düşünülmüş ve bir şekilde ondan ilaç üretme yoluna gidilmiştir. Yenmesi mümkün olan bitkilerin kök, gövde, dal ve yapraklarının doğrudan yenilmesi; bunların kaynatılarak çıkan suyun içilmesi veya o bitkilerden hazırlanan merhemlerin ağrıyan yerlere sürülmesi/sarılması söz konusudur. Kişilerin yaşadığı coğrafya, iklim ve bitki örtüsüne bağlı olarak belli bitkilerden elde edilen ilaçlar bir takım ocaklı kimselerin kullanımıyla sınırlı kalmıştır. Ancak adaçayı, afyon, ahududu, arpa, ayıüzümü, ayva, buğday, gül, ısırgan otu, kekik, ölmez çiçeği (altın otu, mantuvar), sarımsak, soğan, sumak, susam, yılanyastığı, zencefil, zeytin, zeytinyağıgibi bitkilerden yapılan ilaçlar umumileşmiştir.

Buğday, arpa, mercimek, fiğ, yonca, burçak gibi ziraat ürünlerinden yararlanılarak yapılan ilaçlar ise tarım kültürünün halk hekimliğine yansımasıdır.

b) Hayvansal ilaçlar

Türklerin ana yurtlarını terk etmek zorunda kalıp batıya doğru göçleriyle başlayan göçebelik, daha sonra yarı göçebeliğe (yaylak/kışlak) dönüşmüş, nihayetinde toprağa bağlanarak yerleşik hayata geçişle sona ermiştir. Bu süreçte Türklerin en önemli mal varlıkları atlar ve koyun sürüleri olmuştur. Yük taşımada da develerden yararlandıkları bilinmektedir. Türklerin hayvan ve hayvan ürünlerinden ürettikleri ilaçlar tanıdıkları hayvanlarla sınırlı kalmıştır. Bal, çiğ et, göbek bağı, kuyruk yağı, kuyruk kapağı, yün, keçe, yoğurt, süt, çökelek, peynir, yumurta gibi ürünler ilaç yapımında kullanılmıştır. Arı, deve, domuz, güvercin, inek, kaplumbağa, kirpi, köpek, kurbağa, kurt, leylek, manda, örümcek, tavşan, tavuk, tavus kuşu, yarasa, yılan gibi bir takım hayvanların organlarından, kanlarından veya dışkılarından da ilaçlar yapılmıştır. Denize komşu olan ve denizden geçimini sağlayan balıkçılar, bir takım deniz ürünlerinden ilaçlar elde etmişlerdir. Deniz suyunun bünyesindeki iyot sebebiyle başta guatr olmak üzere nezle gibi birçok hastalığa iyi geldiği inancı da yaygınlaşmıştır (Göksoy 1989: 155-161; Algın 2007: 92).

Anadolu halk hekimliğinde yılanın ayrı bir yeri vardır. Yılan gömleği, yılan derisi, yılan eti ve yılan kemiği, başta yılancık hastalığı olmak üzere, göz değmesinden, diş eti ağrılarına, sivilcelerden kelliğe kadar her türlü hastalığın tedavisinde kullanılmıştır (Başar 1978: 18-25). Ayrıca yılanlı göller, yılanlı gözeler ve yılanlı çermikler de yılancık ve sedef hastalıklarının tedavisinde insanların uğrak yerleridir. Sivas'ın Kangal ilçesinde bulunan Yılanlı Çermik (bugünkü adıyla Balıklı Kaplıca)'teki balıklar ile birkaç yılan bu satırların yazarı tarafından da görülmüştür. Burada yılanın Kırgız halk hekimliğinde en önemli tedavi malzemesi olduğunu da belirtmek gerekir. Günümüzde bile Kırgız halk hekimlerinin en az %80'inin hastaları tedavi ederken bu sürüngenin organından yapılmış tedavi malzemelerinden yararlandıkları söylenebilir. Kırgız hekimleri yılandan yapılan bu tedavi malzemesini "akdarı (Hakilacı)" olarak adlandırırlar ve "miñdin biri (bin ilaç varsa onun en iyisi)" olduğunu söylerler (Orozobaev 2012:107-124). Şahmaran hakkındaki anlatılarda onun, dünyada her derde deva olacak bitkileri bildiği hatta bitkilerin dile gelerek kendilerinin neye ilaç olduklarını ona söylediği ve kendisinin de -vücudunun belli kesimlerinin kaynatıldığında veya yendiğinde- onulmaz dertlere deva ve bilgelik kaynağı olduğu anlatılır. Camasbnâme'ye göre Camasb, Şahmaran'ın kaynatılan kafa suyunu içmek suretiylebilge bir hekim olan Lokman'a dönüşmüştür (Yılar 2016: 418). Lokman Hekim, Şahmaran'daki bilgeliğin kendine geçmesiyle tüm bitkilerin dilini öğrenir ve bütün dertlere derman olacak çareler üretir. Böylelikle, Türk dünyasında hekimlerin ve eczacıların piri unvanını alır (Şimşek 1995: 333-338).

c)Madensel ilaçlar

Akik, altın, bakır, cam, cıva, göztaşı, gümüş, kalay suyu, kantaşı, katran, kehribar, kireç, kurşun, maden suyu, parpı taşı, su, taş, toprak, tuz ve daha birçok madensel maddeler olduğu gibi ya da bir takım işlemlerden geçirildikten sonra hastalara em olarak verilir (Acıpayamlı 1989: 1-8; Algın 2007: 93).

d) Şifalı sular

Türk insanı hastalıklarının sağaltılmasında tabiatta bulunan her bir nesneden yararlanma yollarını aramış ve bulmuştur. Nasıl ki hemen her yörede mitik/mistik özelliği bulunan bir ziyaret yeri bulup onun etrafında bir takım uygulamalar geliştirip çeşitli hastalıkları sağaltma yoluna gitmişse, yaşamın temel kaynağı olan suyu da hastalık sağaltmada mistik bir öğe olarak kullanmaktan geri durmamıştır.

Halk hekimliğinde "şifalı sular" olarak nitelendirilen yer altı sıcak maden sularının şifa amacıyla kullanımı çok eski uygarlıklara kadar uzanmaktadır. Yurdumuzun değişik bölgelerinde, "çermik", "ılıca", "iyisu", "kaplıca", "terme" gibi adlarla karşımıza çıkan şifalı sular, "kaynağın bulunduğu yöreye özgü iklim koşulları ve de biyolojik ortamın etkisinin bütünleştiği 'kür' biçiminde uygulanmasıyla, organizma üzerinde tedavi etkinliği bilimsel olarak kanıtlanmış bir tedavi sistemidir." (Özer 1989: 203-209).

Orta Asya ve Anadolu'nun hemen her köşesinde suyun sağaltıcı özelliği dikkate alınarak çeşitli hastalıkların tedavisinde ziyaret edilip suyundan içilen veya o suyla banyo yapılan birçok kutsal pınar, kuyu, içme, çeşme vardır. Bunlar da yukarıda sıralanan ocaklar gibi belli hastalıkların sağaltılmasında başvurulan yerlerdir ve büyük çoğunluğu hastalıklara göre adlandırılmışlardır:

Ağız pınarı, Asa suları[3], Basur kuyusu, Baş ağrısı pınarı, Ceviz çeşmesi, Çıban pınarı, Dede suyu, Derme suyu, Dilek pınarı, Göz pınarı, Günyarı pınarı, Hâcet kuyusu, Karıncalık pınarı, Kurdeşen pınarı, Munzur suyu, Romatizma pınarı, Sancı Pınarı, Sarılık pınarı, Sıtma pınarı, Sürk pınarı, Süt pınarı, Uyuz pınarı, Yedigöze, Yel pınarı, Zemzem pınarı (Özen 1992: 203-214; Nasrattınoğlu 1989: 191-201; Oymak 2010: 35-55; Yolcu 2014: 93-102).

Hz. İsa'nın vaftizinin anısına adanan su ya da su kaynağına kutsal su anlamına gelen "ayazma" denir. Hemen hepsi bir Hıristiyan aziz veya azizenin ismine bağlı olarak anılan ayazmalar, İstanbul'da halkın cilt, mide, göz, sinir hastalıkları, bunalımlar, baş ağrıları gibi rahatsızlıklar ile kısmet açılması, çok para kazanma ve ev sahibi olma gibi arzularla da ziyaret ettikleri yerlerdir (Değer 1992: 79-89).

e) Kombine ilaçlar

- 3 Kutsal ve şifalı sulara Bursa ve Kastamonu'da "asa suyu" denmektedir.

Nazar duası (Özbekistan)

Hastalıkların tedavisinde bitkisel, madensel ve hayvansal ilaçların hastalığın çeşidine göre bir arada kullanılmasıdır. Diğer ilaç çeşitlerine göre yaygın değildir.

Sonuç olarak, halk hekimleri hastalıkları sağaltırken yukarıda "sarılık hastalığı" tedavisinde anlatıldığı üzere, ırvasa, parpılama, dua ve em verme gibi tüm tedavi usullerini bir arada kullanabilmektedirler

Halk hekimliğinde uygulanan sağaltmaların büyük çoğunluğu sihirsel bir yapıdadır ve majinin "temas büyüsü"-ne uygun bir şekilde işlemektedir (Acıpayamlı 1989: 1-8). Yani ocakların asıl iyileştirme gücü, ocağın manevi gücü ile insanların bu güce olan inançlarında saklıdır.

Halk hekimliğinde kullanılan ilaçlar, hastalık isimleri ve hastalıkların tedavi edildiği ocakların adları büyük bir çoğunlukla Türkçedir.

Gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası olan halk hekimliği uygulamaları, sözlü (Atnur 2010: 51-70) ve yazılı edebiyatımıza (Kanter 2013: 341) yansıdığı gibi Yeşilçam filmlerinin birçoğunda da işlenmiştir.

Modern tıbbın gelişmesi, hastane ve doktora ulaşımın kolaylaşması, genel sağlık hizmetlerinin ücretsiz hale getirilmesi halk hekimliği uygulamalarını azaltmış olsa da tamamen ortadan kaldıramamıştır. Günümüz insanı, modern tıbbın çare üretemediği durumlarda veya gizli kalması gereken bazı rahatsızlıkların tedavisinde ocaklı kimselerin kapılarını çalmaya devam edecekler gibi görünüyor.

Kaynaklar

- Acıpayamlı, Orhan (1962), "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar", Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi,C. XX, S. 1-2 (Ocak-Haziran), s. 1-40.
- _____ (1963), "Türkiye Halk Hekimliğinde Dalak Kesme ve Etnolojik İzahı", Ankara Üniversitesi DTCF Antropoloji Dergisi, C. 1, S. 1, s. 37-58.
- _____ (1989), "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (Ankara, 23-25 Kasım 1988) Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 1-8.
- Algın, Gülsen (2007), Türk Folklor Araştırmaları Dergisi'ndeki Halk Hekimliği Yazıları Üzerine Bir İnceleme, Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir. (Yayımlanmamış araştırma projesi)
- Atnur, Gülhan (2010), "Sibirya'daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları", Bilig, S. 55 (Güz), s. 51-70.
- Başar, Zeki (1978), Halk Hekimliğinde ve Tıp Tarihinde Yılan, Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Boratav, Pertev Naili (1984), 100 Soruda Türk Folkloru, 2. Bs.,Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Çavdar, C. Ayşenur (1989), "Türk Halk Hekimliğinde Dağlama", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (Ankara, 23-25 Kasım 1988) Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 83-88.
- Çıblak, Nilgün (2004), "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 15 (Bahar), s. 103-125.
- Değer, Mebrure (1992), "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri / IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 79-89.
- Demir, Müge (2016), "Şamanizm'de Hastalık Kavramı ve Tedavi Yaklaşımları", Lokman Hekim Dergisi, S. 6 (1), (2016), s. 19-24.
- Ekici, Metin ve Pınar Fedakâr (2014), "Gelenek, Aktarma, Dönüşüm ve Kültür Endüstrisi Bağlamında Nazar ve Nazar Boncuğu", Millî Folklor, S. 101 (Bahar), s. 40-50.
- Esirgen, Bilge (2014), Anadolu Türk Halk Anlatılarında Büyünün İşlevi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kocaeli. (Yayımlanmamış doktora tezi.)
- Göksoy, Vildan Özkan (1989), "İstanbul'daki Balıkçı Ailelerinde Halk Hekimliği", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (Ankara, 23-25 Kasım 1988) Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 155-161.
- İnan, Abdülkadir (1995), Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, 4. Bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kaçargitmez, Şengül, Soner Yalçın ve Orhan Tan (2000), "Altay Köyü Kazakları Alan Araştırması", II. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu (Ankara, 16-18 Aralık 1998) Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 11-16.
- Kanter, M. Fatih (2013), Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yapı ve İzlek, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Karakaş, Ayhan (2015), "Osmaniye Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 12, S. 31, s. 320-336.
- Kaya, Doğan (2012), Sivas'ta Yatırlar ve Ziyaret Yerleri, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.
- Köprülü, Fuad (1976), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 3. Bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kumarataşlıoğlu, Satı (2016), Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü, Kömen Yayınları, Konya.
- Nasrattınoğlu, İrfan Ünver (1989), "Halk Hekimliği Açısından Afyonkarahisar'da Şifalı Sular", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (Ankara, 23-25 Kasım 1988) Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 191-201.
- Orozobaev, Mayrambek (2012), "Kırgız Halk İnancı ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Yılan", Karadeniz, Y.4, S. 15 (Yaz), s. 107-124.
- Oymak, İskender (2010), "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 15/1, s. 35-55.
- Örnek, Sedat Veyis (1971), Etnoloji Sözlüğü, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara.
- Özen, Kutlu (1992), "Sivas ve Divriği Yöresinde Su Kültüne Bağlı Adak Yerleri", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri / IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,s. 203-214.
- Özer, Nurten (1989), "Türk Halk Hekimliğinde Kaplıcalarımız", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (Ankara, 23-25 Kasım 1988) Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 203-209.
- Özkan, İsa (1995), "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar", İpek Yolu Uluslararası Halk edebiyatı Sempozyumu (Ankara, 1-7 Temmuz 1993) Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 465-475.
- Pehlivan, Gürol (2012), Manisa Şehrinde Evliya Kültü, Manisa İl Özel İdaresi Yayınları, İzmir.
- Peker, Selçuk (2015), Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış (Aksaray Örneği),Kömen Yayınları, Konya.
- Pürlü, Kadir (2002), Sivas'ta İlbeyli Türkmenleri, 2. Cilt, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas.
- Savran, Gülnaz (2000), "Adana'dan Derlenen Bazı Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği Uygulamalarının Karşılaştırılması", II. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu (Ankara, 16-18 Aralık 1998) Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.342-362.
- Şar, Sevgi (1992), "Afyon Yöresi Halk Hekimliğinde Görülen Uygulamalar", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri / IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 241-248.
- _____ (2008), "Anadolu'da Rastlanan Halk Hekimliği Uygulamalarına Genel Bir Bakış", 38.ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (Ankara, 10-15 Eylül 2007) Bildiriler, III. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1163-1178.
- Şimşek, Esma (1995), "Bir Olağanüstü Varlığın Yaratılış Miti: Şahmaran", Tuncer Gülensoy Armağanı, Haz., Ahmet Buran, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri, s. 333-338.
- Tanyu, Hikmet (1967), Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- _____ (1976), "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri / IV. CiltGelenek, Görenek ve İnançlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.283-304.
- Üçer, Müjgân (1989), "Sivas'ta Folklorik Tıp ve Bunun Modern Tıptaki Yeri",Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (Ankara, 23-25 Kasım 1988) Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 253-266.
- _____ (1976), "Anadolu Folklorunda 'Fadime Ana'", Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975, s. 147-156.
- Yılar, Ömer (2016), Yemliha'dan Camasbnâme'ye Lokman Hekim'den Günümüze Şahmaran / Metinlerarası Çözümlemeler, Pagem Akademi Yayınları, Ankara.
- Yıldız, Naciye (2004), "Kırgızistan'da Nevruz", Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, Ed. Öcal Oğuz, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 297-308.
- Yolcu, Mehmet Ali (2014), "Kutsalın Yeniden Üretimi: Kutsal Su İnançları ve Hacıbektaş Zemzem Çeşmesi", 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, C. 33, S. 8 (Yaz), s. 93-102.
- Yuguşeva, Nadya (2001), "Altaylarda Kamlık (Şamanizm) İnancı ve Anadolu'daki Yansımaları", Aktaran: Sadık Tural, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 590 (Şubat), s. 201-210.

Antik Havuz (Pamukkale – Denizli)